

גילוי תעודה גנוזה מהמאה הי"ט

מאת יוסף דחוח-הלוי

תעודה היסטורית זו שופכת אור חזק על מאורע שאירע לפני כמאה וחמישים שנים, בשנת בקס"ד לשטרות, תרי"ג לפ"ק, 1853 לספירה הכללית.¹

הדבר אירע לקהילת יהודי ג'בל-עמר, השוכנת צפונית-מערבית לעיר הבירה צנעא שבתימן. הייתה זו קהילה יהודית עתיקה, שהייתה מבוססת לא רק מבחינה רוחנית. היא נתברכה גם באיתנות חומרית, בהיותה שוכנת באזור פורה, שופע מים ורב-אוכלוסין. והנה, שנים אחדות לפני התאריך הנ"ל, אירע לקהילה זו מאורע מעציב, וגורל מר פקדה, כפי שהיה נחלת כל קהילה מקהילות ישראל בכל הפזורות ובכל הדורות.

על המאורע עצמו אין אנו יודעים מאומה, ועל כל פנים הוא איננו מתואר בתעודה כלשהיא. המאורע מזכר באיגרת מאת בית הדין הגדול שבצנעא. איגרת זו הינה תעודה מופלאה בסגנונה. יש בה תוכחה בדברי נועם ואהבה, והיא מטיפה למוסר, ליראת שמים, להתנהגות צנועה ועוד.

האיגרת נכתבה בידי רבני צנעא על פי בקשתו של אבי-סבי, מו"ר **דאוד** בן מו"ר סאלם אלדחוח-הלוי, נע"ג. הוא הלך לצנעא, התייצב בפני רבני העיר, ותיאר בפניהם את המצב הדתי בקהילתו, שאינו מניח את הדעת. הוא טען שיש רפיון בקיום המצוות, קלות-ראש והתנהגות בלתי נאותה, הן בבתי הכנסת הן ברחובות-קריה. כתוצאה מהופעתו בפני בית הדין הגדול בצנעא, נכתבה איגרת זו, שכאמור הינה מופלאה בסגנונה, בנועם לשונה ובפיקחות המדהימה העולה ומבצבצת מכל שורה ושורה. מרשימה ביותר הגישה הפסיכולוגית אל המוני העם, ובייחוד כלפי בני התשחורת, שעין ה' פקוחה על מעשיהם. מתוך דברי הרבנים, מסתבר שהרפיון וההתפרקות נבעו מגלות שהוגלו אנשי הקהילה. עקב גזרת הגלות וביצועה האכזרי, נתמוטטה המנהיגות המסורתית, והקהילה נותרה כעדר צאן בלא רועה. הגלות נמשכה שנים אחדות, וכשבטלה הגזרה חזרו בני הקהילה למקומם, ואז הורגשה בהתנהגות הצעירים תוצאת הגלות ורישומה.

הרבנים מסמיכים באיגרת זו את אבי-סבי, ר' **דוד** דחוח-הלוי, להיות אב-בית-דין למעשה, ושניים מנכבדי הקהילה עוזרים לידו, הלא המה בני היצהר, מו"ר סאלם יצחק ואחיו עואץ'. תפקידים היה לעמוד בפרץ ולהנחות את בני הקהילה בדרכי נועם, תוך רמז עדין ודק מן הדק, שאם לא יועיל מטה הנועם, יש לאחוז במקל חובלין. דבר הרבנים היה ברור: "ואשר ימרה את פיו, ויעשה בדרך לבלתי שמוע אל המוסר ולבלתי עזוב דרכו הרעה, מְחִינֵן לִיה בְּסִילְאָ דְלֹא מִבְּע דְמֵא".

כאשר קראתי את האיגרת, החילותי לתהות על פשר המאורע המשתקף מתוך דברי האיגרת. פניתי לקרוב משפחתי, ר' דוד דחוח-הלוי יצ"ו, שהוא יליד ג'בל-עמר, וביקשתי ממנו הסבר כלשהוא לאותו מאורע. לגודל שמחתי, הוא ידע פרטים חשובים מאוד על

1 תעודה זו הייתה ברשותו של ידיד אבי מארי, ר' דוד בן יחיא יוסף, הגר ברמת-אליהו, ראשון-לציון, שעלה לארץ-ישראל בשנת תשכ"ב מהעיר ג'בל-עמר שבתימן. תודתי נתונה לו.

אותו המאורע, שקרה לפני שנולד אביו ואולי גם סבו. הוא שאב פרטים אלה מפי זקנים, בהיותו תלמיד בחדר בג'בל-עמר. ואלה הפרטים שמסר לי:

אנשי ג'בל-עמר הוגלו לעיירות ד'נוב, בֵּית שְׁמֶסָאן וּמְבֵיאַן. גזרת הגלות נגזרה עליהם ע"י הצורך השיך' עבדאללה אבן עלי, שנהרג שנים אחדות לאחר מכן בידי שיך' אחר שבא ממזרח תימן, ושמו אלקטילי, מהעיר קטילי. הגולים מצאו מחסה והגנה תחת חסותו של השיך' אֶלְעֶמְרָאֲנִי, שהיה שליט על העיירות שהזכרנו לעיל. הוא היה ממתנגדיו של השיך' עבדאללה אבן עלי שהשתלט על ג'בל-עמר והסביבה.

אחד הגולים מבני ג'בל-עמר נדבק למקום גלותו ונשאר שם. אחד מצאצאיו האחרונים, ר' אברהם בן דוד, נפטר בראש-העין. חלק מן הגולים התיישב במביאן, עיירה סמוכה לד'נוב. לאחר ביטול גזרת הגלות, קמו מוסא בן מוסא ממשפחת שְׁכָר, בני משפחת שְׁוֹטְרִי ואברהם יצחק, ועשו את המעשה הנכון ביותר, החלוצי ביותר, כלומר: נשאו את רגליהם ועלו לארץ-ישראל.

מעשה כזה הוא מפליא ביותר: הגלות והעקירה מאונס מתוך העיר ג'בל-עמר לעיירות הסמוכות יצרו בלב האנשים הנפלאים הללו את הרצון לעקור מארץ הגלות ולעלות לארץ-ישראל. כל המשפחות הללו נשארו בארץ, ואת צאצאיהן אולי עוד אפשר לפגוש פה ושם; ואילו אברהם יצחק ובנו, חיים, שנולד בצפת, חזרו תימנה לג'בל-עמר. את חיים, יליד צפת, עדיין זוכרים רבים מישישי ג'בל-עמר.

אלה הדברים שהצלחתי לְגַבֹּת בעקבות גילוי תעודת הרבנים.

איגרת הרבנים בניסוחה הגמיש והחלקי יכולה לשמש מופת ודוגמה לאופן שבו צריכים לפנות רועים רוחניים אל צאן מרעיתם. כבר בשורות הפתיחה מזדקר הרמז של תוכחה מצד הרבנים המדברים על גודרי גדר ועומדים בפרץ. וידוע שאין מדברים על גודרי גדר אלא במקום שיש פורצי גדר, ואין עומדים בפרץ אלא במקום שיש פורצי פרץ. הרבנים מדגישים: "וישיב את שבותם". כאן הכוונה לא לשבות גשמית, שכן הם כבר חזרו מגלותם, אלא שישבו לדרכי אבותיהם מעולם.

הרבנים מציינים בצער את מה שנודע להם, שביום שבת קודש נהגו הבחורים והמון העם לטייל ברחובות קריה ועל כל גבעה רמה. כתוצאה מכך נגרם החטא של פסיעה גסה בשבת, של שיחת חולין ואולי גם שיחות אסורות, ומשמעה של שיחת חולין הרי זה ביטול תורה, ואין חטא גדול ונורא מביטול תורה.

האיגרת מתריעה על שיחות וקול הברות הנשמעים בבית הכנסת בשעת התפילה. על זה נאמר בספר הזהר: "וְיָ לִיָּה מְאֵן דְּאֶחְזִי קְלָנָא בְּשִׁכְיִנְתָּא, רְחֻמְנָא לִיְצֻלְן". הרבנים מזהירים באיגרתם, שבמקרה של מחלוקת בין אדם לחברו, הם פונים לעתים אל שר-העיר במקום לפנות לרבני הקהילה, ועל כך הם מעירים: "וזאת אות / לא תיאות / בעם ה' צבאות".

הרבנים מגלים הבנה גדולה לסיבת הרפיון בקיום דקדוקי המצוות. מתוך דברי הרבנים מסתבר שר' דאוד בן סאלם דחוח נבחר כשליח לצנעא על ידי טובי בני הקהילה, המציינים במרירות "כי כשל כוחם", וכי הם מטופלים בצאצאיהם ובקשיי פרנסה חמורים, ואינם יכולים להקדיש מזמנם לחינוך בני הקהילה; והם מגלים הבנה למצב, כי "מפני הגלות והטלטול לא נשאר לבני הקהילה מנהיג להדריכם בדרך הישרה". ועכשיו, לאחר שתמו

הטלטול והגלות, יש להקים לבני הקהילה מנהיגות סמכותית, שתפקידה להדריך את הקהילה. את הסמכות הזאת העניקו הרבנים לשליח מו"ר דאוד בן סאלם אלדחוח, ועל ידו האחים מו"ר סאלם ועואץ בני יצחק. למעשה הם הקימו כאן שלישיית בית דין לבני הקהילה.

העתק התעודה

אחינו אנשי שלומינו / האיתנים מוסדי ארץ / גודרי גדר ועומדים בפרץ / ומשתדלים לעשות רצון יוצרם במרץ / המקום יצילם מכליון וחרץ / וישיב שבותם בורא קצות הארץ / אכי"ר. אנחנו אלה צעירי הצאן החותמים בשולי היריעה, אותותינו אלה יעידון יגידון, איך² הוגד לנו כי פקד ה' את עמו חבל נחלתו, הלוא המה אחי ורחמי,³ קהלא קדישא, תושבי ג'בל עמ'ר הי"ו / ומכל צרה ונזק יצילם / ושבו אחים לגבולם ולמחוז חפצם אחר כמה הרפתקי דע'דו עלייהו,⁴ וח"ו נתקיים: ישגו צאני בכל ההרים ואין דורש ואין מבקש⁵ ואין חומל על הנער ישראל. ולולי השגחתו ית' וחסדו אשר מעולם על יראיו, נתן אותם לרחמים לפני כל שוביהם, והשיבום אל מקומם ואל נחלת אבותם, ואז שמח לבינו על כי שב השם שבות אהלי יעקב, יען וביען קמי שמיא ג'ליא,⁶ כי כאשר שמענו צער בת רבים⁷ מבני עמינו, צר לנו בצרתם ובצערם, כי בני איש אחד אנחנו / אל אחד בראנו ושורש א' לכולנו⁸ / כמא' הכתוב: יעקב חבל נחלתו.⁹ וכ"ש¹⁰ אתם אחינו, אנשי העיר הזאת, כלילת יופי מימי קדם קדמתה.¹¹ אנחנו באזנינו שמענו ואבותינו ספרו לנו,¹² כי הן עם יראי ה' וחושבי שמו / ואשכלות הכופר¹³ כולמו, ובכל מדות טובות החזיקו המה ואבותם. על א' כמה וכמה שיש לנו לצור בצרתם / ולהשים נגד עינינו דחקם וגלותם / אשר מפני זה נחנו מחפשים חיפוש אחר חיפוש כל עובר ושב לדעת מה יעשה ישראל, ומה היה משפט ש'ה פזורה. ובעת החלנו ברכה על הגאולה ועל הישועה, והנה אגב ריהטא הוגד לנו כי הישוב

2 הנקודה מעל לכ"ף הסופית מציינת את מבטאה הרפוי של אות זו על דרך הכתיב הרווח בערבית-היהודית למשל: שיק, והוא מצוי במספר תיבות עבריות נוספות בתעודות מתימן. תיבה זו, איך, מנוקדת כך אף להלן.

3 רחמי – אהובי, על פי ישעיה (מא, ח; בהפטרת "לך-לך"): "זרע אברהם אֶהְבֵּי", תיב"ע = "זרעיה דאברהם רַחֲמֵי". ועוד יותר בתרגום אונקלוס לשמות כ, ד: "לְאַהֲבֵי ולשמרי מצוותי" = "לְרַחֲמֵי ולנטרי פיקודי".

4 אחרי כמה הרפתקאות שעברו עליהם על פי: "כל הני הרפתקי דע'דו עלה" (ראש השנה טז ע"א).

5 יחזקאל לד, ו.

6 לפני (שוכן) שמים גלוי, על פי פסחים פח ע"ב.

7 צער בת רבים, משחק מילים על פי: "על שער בת רבים" (שיר השירים ז, ד).

8 על פי מלאכי ב, י.

9 דברים לב, ט.

10 = וכל שכן.

11 ישעיהו כג, ז.

12 על פי תהילים מד, ב.

13 על פי שיר השירים א, יד.

שב כימי קדם, אך ההנהגות הטובות כמעט נעדרו ח"ו. וז"ר¹⁴ באה ראשונה, שביום שבת קודש נהגו הבחורים והמון העם ליטייל¹⁵ ברחובות קריה ועל כל גבעה רמה, ולא יבצר מהם לשוח שיחו"ת¹⁶ חולין ושיחה אסורה. ושנייה לה שיחת חולין בבית הכנסת, רעה חולה אשר עליה אמר הרשב"י ע"ה בזהר הקדוש: "ווי ליה מאן דאחזי קלנא בשכינתא", ר"ל¹⁷ וכו'. כ"ש וכ"ש¹⁸ אם משחית נפשו ומפסיק בפסוקי דזמרה ובברכות של ק"ש. זאת ועוד אחרת, כי יש מהמון עם מתרשלים אפי' מתפלה עצמה, שהיא מבחן האיש הישראלי, כמו שדרז"ל ע"פ¹⁹ "בזאת תבחנו",²⁰ ואחריה עבירה גוררת עבירה חמורה, אשר כל איש אשר יש לו ריב עם חבירו ואפי' צעקת לגימא,²¹ קובל עליו לפני שר העיר, ובאין לידי ריב ומצה, הפך דת תורתינו הקדושה, וזאת אות / לא תיאות / בעם ה' צבאות. ומפני זה עמדנו מרעידים, ח"ו במקום גילה רעדה,²² איך²³ ח"ו הפך ישראל עורף אל המוסר, וכי ח"ו טוב לרע הומר,²⁴ ובמקו' שצריך לאזור חיל ולהתחזק בדרכי השי"ת וית',²⁵ ולירא מפניו, ולהודות לו על טובו וחסדו, רב טוב אשר גמל לצאן מרעיתו ועבדיו ועמו, הגמול הזה יעֶשֶׂה לו? ח"ו. אשר על כן, הוצרכנו לשאול את פי המגיד לנו מי הוא המנהיג לעדת אריאל בימים האלה ובזמן הזה, ומפיו הוגד לנו כי רב החובל²⁶ הוא מודעתנו מ"ו סאלם יצחאק, ומשנהו אח לצוה"ר²⁷ יולד, מ"ו עואץ' יוסף יצחאק יצ"ו, בני המנוח יוסף יצחאק מנ"כ.²⁸ ואז שלחנו להם פתקא דהזמנותא,²⁹ ומנענו אותם מהשחיטה, וכוונתנו על הרוב לדעת מה זה ועל מה זה³⁰ המה מחשים מלהדריך קהל עדתם כמו שעליזם

14 = וזאת רעה.

15 שימוש עברי תימני של השורש טי"ל (ע"י) בבנין התפעל ולא בבנין פיעל הרווח בעברית של ימינו: ליטייל = לְטַיֵּל. ראה באוצרו של פרופ' י' רצהבי, עמ' 110 בערך "נְטַיֵּל".

16 כך בכתב-היד המקורי בסימון הגרשיים לציון משמעות מליצית נוספת הנובעת מן הכתיב, ושיעורו: אל תקרי שיחות (בלבד) אלא אף נְשִׁיחוֹת = בורות, שוחות (על דרך הכתוב בתהלים קיט, פה).

17 = רחמנא לישׂיזבן. המובאה על פי ספר הזהר, פרשת תרומה, קלא ע"ב; אוי למי שמראה, מציג קלון בשכינה, השם יצילנו.

18 = כל שכן וכל שכן.

19 = שדרשו רבותינו ז"ל על פסוק.

20 בראשית מב, טו.

21 "צעקת לגימא" = קובלנה על עסקי מזונות, והוא על פי: גיטין ז ע"א.

22 על יסוד הכתוב בתהלים ב, יא: "עבדו את ה' בשמחה וגילו ברעדה".

23 ראה לעיל הערה 2.

24 על יסוד: "הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע" (ישעיהו ה, כ).

25 = ויתעלה.

26 רב החובל = כמשמעו או בלשון סגי נהור: מחבל.

27 המילה לצרה, על פי: ואח לצרה יולד (משלי יז, יז).

28 = מנוחתו כבוד.

29 = מכתב הזמנה, על פי: קידושין ע ע"ב.

30 מגילת אסתר ד, ה.

[שעליהם]³¹ החוב מוטל, כמו שמצינו בדרז"ל בכל מקום, והזרנו על ידי הרועה הנאמן מרע"ה, בכמה מקומות מתורתנו הקדושה, ודברי הנביאים ע"ה פה אחד מורים לנוכח שכל א' וא' מישראל מחוייב להוכיח חברו, וכ"ש ראשי ומנהיגי הקהל, שצריכים לאזור חיל גדול לסקל המסילה ולהרים מכשול מדרך קהלם.³² ובכן היתה תשובתם אלינו כי כשל כח הסבל,³³ וכי הם מטופלים בצאצאיהם ובני ביתם, ולא יוכלו מלט משאם, ודבריהם דברי אמת ניכרים, יען השעה דחוקה והדרך רחוקה. וזכרו בתשובתם כי שלחו את מ"ו דאוד יצ"ו בן כבוד סאלם אלדחוח נע"ג³⁴ להליץ יושר בעדם, ומפיו שמענו את כל הקורות, וכי לא במרד ולא במסר³⁵ מהמנהיגים ומהמתנהגים היתה זאת. אך מפני הגלות והטלטול לא נשאר להם מנהיג להדריכם בדרך הישרה. והם עתה, כאשר שבו לגבולם, הם מדריכים את הקהל מעט מעט בדרך כבוד ובדרך פיוס, עד שיתן ה' בלבם ויחזרו לאיתנם להתנהג במדות אבותם. ואז הודענו אותם שאין זו הדרך מוציאתם ידי חובתם, ואדרבא, צריכים לסתור יסוד בנין הרעות, טרם ישתקעו המון העם ובחורי חמד ביד יצרם. וגזרנו אומר מעתה שמ"ו דאוד הנז' יעמוד לשרת לעם קודש ולהדריכם בדרך הישרה, וְכָל מִילֵי דַמְתָּא רַמְיִן עֲלֵיהּ,³⁶ הן בשחיטה הן לייסר את העוברים, בין איש בין אשה ולהשיב נדחים. ואשר ימרה את פיו, ויעשה בדרך לבלתי שמוע אל המוסר ולבלתי עזוב דרכו הרעה, מְחִינֵן לִיה בְּסִילֹא דְלָא מְבַע דְמָא ר"ל, ובאש אשר לא נופח.³⁸ וכל השב ומתחרט ומודה ועוזב דרך הרעה, יבורך מפי עליון ולא יאונה לו כל אָוֶן. ואלה בני היצהר,³⁹ מ"ו סאלם ואחיו עואץ', יחזיקו בידו, ויהיו לו לעוזרים ולמשנים, ומה שיחסר זה ימלא זה, אך לא לשום פנייז⁴⁰ [=פנייה] אלא לכבוד הבורא ית' וית',⁴¹ להשיב בתשובה שְׁיוֹת נדחים, צאן קדשים, הי"ו. ומהאל תהיה משכורתם שלימה, ויזכו לרב טוב הצפון ליראי ה' ולחושבי שמו, ובכלל מצדיקי הרבים יאירו ככוכבים, ועליזם⁴² [ועליהם] תבוא ברכת טוב. אכ"ר. יום ג' טו"ב

-
- 31 נהגו בתימן בכתיבת חולין לשנות את הה"א לז"ן בצרופי אותיות הקשורים לשם הוייה, כגון: יהוד = יזוד; פנייה = פנייז, ועוד.
- 32 על יסוד: "ואמר סלו סלו פנו דרך, הרימו מכשול מדרך עמי" (ישעיהו נז, י).
- 33 על פי: נחמיה ד, ד.
- 34 נע"ג = נוחו עדן גן.
- 35 לא במרד ולא במסר = לא מרדו באופן גלוי ולא בדרך חתירה סודית.
- 36 "צורבא מרבנן דאיכא במתא, כל מילי דמתא עליה רמיא" (מועד קטן ו ע"א) = תלמיד חכמים הנמצא בעיר, כל ענייני העיר מוטלים עליו.
- 37 על פי: "מחינא לך בסילוא דלא מבע דמא" (בבא בתרא קנא ע"ב) = אכה אותך בקוץ שאינו מוציא דם, ומשמעו נח"ש: נידוי, חרם, שמתא, אף על פי שאין המכה היא שותתת דם. סילוא = קוץ בענפי הדקל, רשעים דומים כסליום.
- 38 על פי: "תאכלהו אש לא נופח" (איוב כ, כו).
- 39 = כינוי לבני אדם נכבדים, על יסוד: "אלה שני בני היצהר העומדים על אדון כל הארץ" (זכריה ד, יד), שם נאמר על זרובבל ויהושע, וכאן מרומז על בני יצחק: מו"ר סאלם ועואץ'.
- 40 ראה לעיל הערה 31.
- 41 =יתברך ויתעלה.
- 42 ראה לעיל הערה 31.

אלול בקס"ד.⁴³ הצעיר סלימאן בן מ"ו יוסף קארה יצ"ו ס"ט,⁴⁴ הצעיר יחיא בן שלום הכהן יצ"ו ס"ט, הצעיר יחיא בן יעקב צאלח יצ"ו ס"ט, הצעיר יחיא בן יוסף קארה יצ"ו, הצעיר יוסף בן דוד מנזלי יצ"ו ס"ט.

43 = י"ז באלול, ה' תרי"ג = 20 בספטמבר, 1853.

44 על יסוד הפסוק בישעיה נז, כ: "ויגרשו מימיו **רפש וטיט**", תיב"ע רפש וטיט ס"ט = קָיָן טִין, והוא ביטוי לענווה ולשפלות רוח.